

САНА ОЛХ

№ 6 (1985) • Олунньу 14 күнэ, 2025-сыл, бээтинсэ • 12+

Бу
нүмэргэ

Бэлиэ дата

Төрөөбүт тылбытын
сайыннарыга далааһыннаах
үлэни тэрийбитэ/3

Тиэргэн

Истин таптал өйдөһүүтэ,
өйөһүүтэ тирэҕирэр/4

Тыа хаһаайыстыбата

Бурдук хаачыстыбата
тубустаагына, үүтү ыаһын
үрдүүр/6

Улууска учуонайдар үлэлээтилэр

Улууска — бу күннэргэ. Чурапчыга Гуманитарнай
чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар
кыһалбаларын институтун күннэрэ ытылынна/2

Көрсүһүү түгэнэ. ИМЕРЛА ПЕТРОВА ХААРТЫХХАБА ТУҢУМИТЭ

Тэттик

Хадаардар "Ааһар автобус" бачымын өйүүллэр

"Егор Борисов аатынан архыып-библиотэтиэ
сонун бырайыагынан "Хатылы-Чурапчы-Хатылы"
хайысканан сылдыар автобус саҕалаабыт
бачымын өйөөн, "Хадаар-Чурапчы-Хадаар"
хайысканан айанныыр дьон библиотэтиэ өҥөтүнэн
туһаныахтара" дьин Хадаардаагы модельнай
библиотэтиэ пресс-киинэ иһитиннэрэр.

Нэһилиэк олохтоохторо айан кэмигэр араас
кинигэлэри, сурунааллары ааһыахтара. Итини
сэргэ сотору кэминэн архыып-библиотэтиэ
аудиофондатыттан кэпсээннэри истэр
буолуохтара. Онно сыһыанан Саха норуодунай
суруйааччылары Семен Попов-Сэмэн Тумат
"Номох уонна дьылба" үһүээннэрин, Василий
Яковлев-Далан "Бүтүн онгоруу", "Тинэх кэриэс"
үһүээннэрин уо.д.а. истиэхтэрэ, нэһилиэктер
номохторун билиэхтэрэ.

Инникитин даҕаны Чурапчы улуугар бу
бырайыак салгы сайдан, историята улам кэңээн
иһиэбэ.

Андрей Чикачев анал быыстапкага турда

СӨ үскүүстүбатын үтүөлээх диэйтэлэ, РФ
худуоһунньуктары Соһууһун чилиэнэ Андрей
Васильевич Чикачев норуоһка биллэр улахан
үлэлэрин анал быыстапкага "Айылгы" НАДь-гэр
аһылынна.

Андрей Гоголев аатынан оҕо муусукалынай
оскуолатын 5-с художественнай оскуолатын
үөрэнээччитэ Сайаана Софронова Андрей
Васильевич биһир биллэр үлэтин уруһуйдаабытын
ааптарга бэлэх уунна.

Биллэр худуоһунньук үлэлэрэ нэдиэлэ устата
"Мунхалов куйаара" арт-галереяга туруохтара.
Хартыналар аһаардара оригинал буолаллар,
мусой дьизлэриттэн, биһирдигилээн дьонтон,
доҕотторуттан уларсан аҕалан көрдөрүүгэ
туруордулар.

Итини сэргэ бу күн, жикле технологиятынан
биллэр хартыналарын куопуяларын аҕалан
удамыр сыанага атыылаата.

ИДьО дьуһуурунай чааһыгар 27 сайабылыанньа кирибит

Даспыт нэдиэлэбэ Чурапчытаагы Ис дьыала
отделын дьуһуурунай чааһыгар барыта 27
сайабылыанньа кирибэ.

Чурапчы нэһилиэгэр Октябрьскай уулусса 5
нүмэрдээх дьэитин таһыгар суол быһылаана
тахсыбыт, эмсэбэлэнээччи суох.

Уопсастыбаннай миэстэбэ итирик туруктаах
сылдыы икки түбэлтэбэ бэлиэтэннэ. Итилэри
сэргэ үс киһиэхэ төрөппүт эбээһинэһин
тодорботторун, Одьулуунга устудьуоннар
оххуспуттары, аһыс киһи изэ ылан баран
төлөөбөттөрүн, Чурапчы нэһилиэгэр дьэ
кэргэнниилэр айдаарсыларын, "Халыма"
федеральнай суолга иномарка массыына
суолтан көппүтүн туһунан сподкалар кирибиттэр.
Чақыртан гр. Г. хаһас илиитин тойон эрбэһин
өлөрөн, гр. С. унга атаһар 2-с истиэпэннээх уокка
сизтэн, гр. О арыгыттан сүһүрэн, гр. Б. унуох
тостуулаах балыһаага кирибиттэрин туһунан
сайабылыанньалар киридилэр.

Итини сэргэ, биллибэт массыына Болтоҕо
нэһилиэгин Таатта уулуссатыгар туар дьэ
олбурон тобо көппүтүн, гр. М "Тосулуга"
сыһарыһын түөкүттэр "алдьаппыттарын"
туһунан үгсүүлэр киридилэр.

Чурапчыга күн-дьыл туруга

Олунньу
14 күнэ
БЭЭТИНСЭ

Олунньу
15 күнэ
СУБУОТА

Олунньу
16 күнэ
БАСКЫҤАНЫҤА

Олунньу
17 күнэ
БЭНИДИЭННЫҤК

Олунньу
18 күнэ
ОПТУОРОННУҤК

Олунньу
19 күнэ
СЭРЭДЭ

Олунньу
20 күнэ
ЧЭППИЭР

-26° -36°

-26° -37°

-26° -33°

-24° -34°

-26° -36°

-26° -37°

-25° -37°

Өрөспүүбүлүкэ сонуннара

Тыллары сайыннарыыга туһуламмыт мунньах буолла

Ил Дархан тыллары сайыннарар сэбиэт мунньахын ытта. Судаарыстыбаннай уонна өрөспүүбүлүкэ официальной тылларын чөл хаалларар уонна сайыннарар судаарыстыбаннай бырагыраама үбүлээһинэ 2022 сыллаахха 56 мөл. солк. тэнгэһэр эбит буоллаҕына, 2023 сылтан ылата 100 мөл. солк. диэри үрдээбитин туһунан эттэ. Үбүлээһин үрдүөтүтүн элбэх бырайыагы олоххо киллэрбиттэр. Айсен Николаев оҕолору төрөөбүт тылларыгар сыһыарыыга көдүүстээх үлэни мытар сорук турарын бэлиэтээтэ. Киэҥник тарҕанар контент баар буолуохтаах уонна манаан оҕуола, дыһа кэргэн, судаарыстыба, бисинэс бары дьарыктанарга таһаарар диэтэ. Туһааннаах министриэтибэз төрөөбүт тылын үөрэтэр кылаас ахсаанын эбиллээтин уонна 2030 сылга диэри муниципальнай тэриллилэргэ төрөөбүт тыл эйгэтин тэрийи хаачыстыбатын сыаналааһын көрдөрүүтүн чөлүлүүргө сурдахтааҕа.

Үлэлэрэ, кыһамныылара байыастар санааларын көтөҕөр

Айсен Николаев анал байыаннай дьайы кыттылааҕын ийэтэ, волонтер Светлана Диодорованы-Лаврентьеваны кытта көрүстэ уонна байыаннай сулуспалаахтар төрөппүттэрин волонтерскай үлэлэрин туһунан кэпсэтилэр. «Билигин төрөппүттэр инники кирбигэ сылдьар уонна байыаннай госпиталларга эмтэнэ сытар уолаттарыгар көмөдөһөрү түмэһэлэр. Эһиги өйөбүлүт кинилэргэ да, биһиги барбытыгар да улахан суолталаах. Үлэбит-хамнасыт, өйөбүлүт Кыайымы чугаһатар, байыастар санааларын көтөҕөр», — диэтэ Ил Дархан.

Манан тэҥэ байыастар чугас дьоннорутар судаарыстыбанай уонна муниципальнай архыыптарга байыаннай дьайы кыттылаахтарын докумуоннарын хомуйууга үлэлэрин иһин махталын тиэртэ. Санатар буоллаахха, билигин Саха сирин олохтоохторо анал байыаннай дьайыыга кыттыларын туһунан докумуоннары, хаартыскалары, суруктары, киниискэлэри, күннүктэри, ахтылары, ырыалары, хоһооннору, уруһуйдары, ыстатыйалары Национальнай архыыпка бастайааннай хараллыыга туттарыахха сөл.

Энергетика хайысхатыгар быйыл бастакы улахан мунньах буолла

Ил Дархан Москвага энергетика хайысхатыгар РФ Судаарыстыбаннай Сэбиэтин хамыһыһатын бу сыллаахы бастакы мунньаҕын салайан ытта. Мунньахха Уһук Илин уонна Арктиканы сайыннарыыга РФ министриэ Алексей Чекунков, энергетика министриин солбуйааччы Евгений Грабчак, РФ субъектарын уонна дойду бөдөн энергетическай хампаанньаларын салайааччылары кытыннылар. Айсен Николаев бэлиэтэбитинэн, ойдом турар уонна уустук айаннаах сир-уот дойду 65% тийэ ылар, онно 700 тыһ. тахса киһи олорор.

«Бу сирдэргэ уотунан хааччыйыһа дизельнэй уматыгы тириэрдэн үлэтир. Манна элэктэриэскай ыстаансыалар улахан аңаардара уотунан сыллар анараа өттүлэригэр оҕоһулланнар, олус эргэрдилэр, аныгы таһымыга сөл түбэспэттэр. Уустук айаннаах сырым, уу суола уматык сыанатын биллэ эбэллэр, ол түмүгэр электроэнергия бэйэтин сыанатын эмиэ», — диэн Ил Дархан эттэ.

Өрөспүүбүлүкэ сирин-уотун 64% уотунан хааччыйы киниэмэтэх зоналарга баар, онно 228 МВт тахса уопсай кыамталаах локальнай генерация 146 эбийиэктэ турар, ол иһигэр күн күүһүнэн 30 электроыстаансыа уонна тыал күүһүнэн 2 электроыстаансыа үлэтир. «РусГидроны» кытта сөбүлэн быһымынан электроэнергия гибрийдэй технологиятын туһунан 73 эбийиэктэ сангардым былаанналар.

СӨ Ил Дарханын уонна Бырабыыталыстыбатын пресс-сулууспата.

Улууска учуонайдар үлэлээтиллэр

Улууска — бу күннэргэ. Чурапчыга

Гуманитарнай чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар кыһалбаларын институтун күннэрэ ыытылынна.

Марфа ПЕТРОВА

Олунньу 11-12 күннэригэр Саха историческай фольклорун хомуйааччыта, чинчийээччигэ, кыраайы үөрэтээччи Дмитрий Дьячковскай — Сэһэн Боло төрөөбүтэ 120 уонна этнограф, учуонай, кыраайы үөрэтээччи Андрей Саввин төрөөбүтэ 130 үбүлүүдээх сылларыгар аналлаах сэминээрдэр, лексийэлэр, төгүрүк остуол, быһаарып уонна да атын бэлиэ дьаһаллар ыытылыннылар.

Бу тэрээһиннэр 2024 сылга баттаммыт СӨ Култуура уонна духуобунай сайдыы министриэтибэ, институт уонна улуус дьаһалтата үс өрүттээх сөбүлэһиннэр чэрчитинэн ыытылынна.

Тэрээһини аһы үөрүүлээх чааһыгар улуус баһылыга Степан Саргыдаев эттэ. Салгыы саха култууратын үөрэтигэ уонна тарҕатыыга үтүөлэрин иһин Махтал суругун история билимин докторыгар Розалия Бравинага уонна институт научнай-тэрийэр отделын инспекциһигэр Изабелла Рожкинага туттарда.

Институт 90 сыллаах историятын дэлгээсэһэ салайааччыта история билимин хандьыдаата, институт учуонай сэкирэтээрэ Евдокия Алексеева

билиһиннэрдэ. Ол курдук, Гуманитарнай чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар кыһалбаларын института Платон Алексеевич Ойуунускай көбүлээһининэн балаһан ыйын 17 күнүгэр 1935 сыллаахха тэриллибит. Бу сыллар усталарыгар тыл, литература, история, фольклор уонна да атын хайысхаларга үтүс үөрэти, чинчийи үлэтэ кытыллыбыт, баай пуонда мунукуллубут. Күн бүтүн институтка 20-тан тахса биллэр учуонай үлэтир.

Бу күн көрсүһүүнү улуус баһылыгы социальнай боппуруостарга солбуйааччы Мария Кронникова салайан ытта. Институт дэлгээсэһэтигэр история билимин доктора Розалия

Бравина Саха сиригэр көстүбүт сэдэх булумһулары үөрөппүттэрин, чинчийбиттэрин кэпсэттэ, история билимин хандьыдаата Егор Антонов история салаатын чинчийилэрин билиһиннэрдэ уонна история билимин хандьыдаата Пантелеймон Петров Чурапчытан төрүттээх гуманитарнай наука учуонайдарын кылааттарын, тыл билимин хандьыдаата Айталина Кузьмина Чурапчы фольклорун туһунан үлэлэрин сырдаттылар.

Ити курдук саха баай култуурунай нэһилиэстибэтин харыстааһынына, салгыы сайыннарыыга, үөрэтигэ, үйэтигэ үтүс үлэ ыытылар.

Кэскиллээх кэпсэтии ыытылынна

Наталья СИБИРЯКОВА

Чурапчы улуугу Гуманитарнай чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар кыһалбаларын институтун күннэригэр чэрчитинэн ыытыллар тэрээһиннэргэ биһир дьоннаабынан Боотуруускай улуус устуоруйатын уонна билигин тула кэпсэтигэр төгүрүк остуол буолла.

Тэрээһин саҕаланарыгар Гуманитарнай чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар кыһалбаларын институтун старшай научнай сотруднига, устуоруйа билимин хандьыдаата Пантелеймон Петров: «XVIII-XVIII-с үйэ докумуоннара үксэ «Российский Государственный архив древних актов» диэннэ харалла сыталлар, кинилэр «скоропись» диэн былыргы нууччалык суруйуу ныматынан суруллубут буолан, ылбычча киһи кыһаан аахпат. Онуоха биһиги институт научнай бырайыагынан салайааччылартан биһирдэ, сүрүн научнай үлэһипит Андриан Бо-

рисов маннааҕы улуус дьаһалтатын кытта кэпсэтэн, Москвага тийэн архыып докумуоннарын көтөҕөн, улуус хаһан төрүттэммитин быһаарарга күүскэ үлэлээтэ. Тахсыахтаах кинигэ торумун дьүүллэһэр хамыһыһа кини эмиэ баар. «Родовые и улусные группы боотурусцев» уонна «Вхождение в состав Российского Государства. Образование Боотурусского улуса» диэн түһүмэхтэри суруйууга үлэлээтэ», — диэн этиитин саҕаланарыгар билиһиннэрдэ.

Гуманитарнай чинчийи уонна абыйах ахсааннаах хотугу омуктар кыһалбаларын институтун устуоруйа отделын сэбиэдиссэйэ, научнай сотрудник, история билимин хандьыдаата Егор Антонов: «Боотуруускай улуус арааһыта кэҕэ бириччинэлэрдээх. Киһи сиринэн тайаан сытар бөдөн улуус буоларын быһымынан, суол-иис суолунан, дыкутааттар, салалта биһир сиргэ мустан мунньахтыылара да ыраахан этэ, биһирдэ баран эттэххэ, муһуннахтарына даҕаны, батар дьаһалар-уоттара

суоҕа. Ону барытын учуоттаан, үс улууска арааһымы буолбута», — диэн эттэ.

Төгүрүк остуол тула бу күн Дьокуускай, Амма, Таатта оройуоннарын бэрэстэбинтэллэрэ «Боотуруускай улуус» кинигэ тахсытыгар кэҕэ этиилэрин киллэрдилэр уонна кэнчээри ыччакка, үүнэр көлүөнэҕэ хаалар сүдү нэһилиэстибэ буолуохтаах дьон дьаһала баары өттүнэн биһиргэ үлэлээргэ бэлэмнэрин биллэрдилэр. Чурапчы өттүтүн бэйэлэрин санааларын, этиилэрин, ыйытыларын А.А.Саввин аатынан устуоруйа уонна этнография түмэлин исписэлиһэ Ю.С.Толстоухов, улуустааҕы архыып үлэһитэ Т.В.Адамова, кыраайы үөрэтигэ үлэлээтэр уопастыбаннаспыт этилэр. Түмүккэ, улуус баһылыгынан социальнай боппуруостарга солбуйааччыта М.Ф.Кронникова махталларга, төгүрүк остуол бары кыттылаахтарыгар махтанна, бүтүнүгү тэрээһин бөрөтөкуолланан кинигэ тахсытыгар туһанылыа диэн эрэннэрдэ.

Төрөөбүт тылбытын сайыннарыыга далааһыннаах үлэни тэрийбитэ

Бэлиэ дата. Олунньу 13 күнэ – төрөөбүт тыл уонна сурук-бичик күнэ.

Саха алпаабытын төрүттээбит саха бастакы лингвист-учуонайа, биһир дойдулаахпыт Семен Андреевич Новгородов төрөөбүт күнүгэр сөп түбэһиннэрэн, бу бэлиэ дата сылын ахсын бэлиэтэнэр.

Саха алпаабытын төрүттээбит саха бастакы лингвист-учуонайа, биһир дойдулаахпыт Семен Андреевич Новгородов төрөөбүт күнүгэр сөп түбэһиннэрэн, сылын ахсын бэлиэтэнэр. Маныаха туһуламмыт дэҕээдэ чэрчитинэн ийэ тылбытын сайыннарыыга, инники дьыллатын туһугар үгүс өрүттээх дьаһаллар былаананан ытыллылар үгэскэ кубулуйда.

Бүгүнгү нүөмэргэ саха тылын сайдытыгар эмиэ дьолун кылаатын киллэрсэбит үгүс өгөлөөх биһир дойдулаахпыт туһунан кылгастык билиһиннэрэргэ сананнабыт. Кини кимий?

Саха тылын өр сылларга чинчийбит. Тыл, литература, история научнай институтун үлэтин 21 сыл устата сатабыллаахтык салайбыт саха норуотун тыл

бааһын чинчийин наукатын Аан дойду таһымыгар таһаарбыт филологической наука доктор, РФ НА үтүөлээх дийэтэлэ Евдокия Иннокентьевна Коркина төрүт тылбытын сайыннарыыга, харыстааһынга уонна чинчийиһигэ-үөрэтиһигэ эмиэ кизгэ далааһыннаах, дириг суолталаах үлэни-хамнаһы тэрийбит биһир тумус туттар киһибит буолар.

Кини 1917 сыллаахха ахсынны 17 күнүгэр Кытаанах нэһилиэгэр Парасковья Андреевна

уонна Иннокентий Давыдович Коркиннаар дьинэ көргөһүннэригэр төрөөбүтэ. Сэттэ кылааһы бүтэрэн баран, бастаан, Дьоккуускайдаагы тыа хаһаайыстыбатын техникумугар сири тангыс салаатыгар үөрэммитэ. Үөрөһүн бүтэрэн, Мэҥэ Хаҥаласка землеустроительнаа үлэлээбитэ. Онтон 1939с. Москвада Н.Г. Чернышевский аатынан философия, литература, история институтугар киирбитэ. Сэрин саҕаланан, институт сабыллар. Евдокия дойдутугар төннөн кэлэн, 1954 сылга дьэри хомсомуолга уонна административнай үлэлэргэ – ЫВСЛКС Саха Сиринээҕи обкомун сэкирэтээринэн, Дьоккуускай горисполкомун бэрэссэдээтэлин солбуйааччынан, үөрэх министириг солбуйааччытынан сылдьар. Бу сылларга кэтэхтэн пединститут исторической факультетын бүтэрэр.

1960с. Е.И. Коркина «Формы прошедшего времени в якутском языке» диэн кандидатскай диссертацияны көмүскүүр. Бу үлэтэ дойду уонна кыраныысса таһын ориенталистарын биһирэбиллэн ылбыт моногра-

фиятыгар киирэр, ол монографиятынан тыл үөрэтин билимнэрин докторун учуонай аатын көмүскүүр. Саха дьахталларыттан бастакы тыл үөрэтин билимнэрин доктора буолар. Кэлин бу үлэтэ саха тылын академической грамматикатын аналлаах салаатын олоҕо буолбута. Кини «Саха тылын быһаарылаах тылдьытын» онгорооччулартан биһрдэстэрэ.

1963–1984 сс. Е.И. Коркина ССРС НА Сибирдээҕи салаатын Саха Сиринээҕи тыл, литература уонна история институтун салайбыта.

Кини 100-тэн тахса научнай уонна научнай популярнай үлэлэригэр 4 монографиялаах: «Наклонение глагола в якутском языке» (М., 1970); «Глагольные лично-отнесенные модальные конструкции» (Якутск, 1979); «Деепричастия в якутском языке» (Новосибирск, 1985); «Северо-восточная диалектная зона якутского языка» (Новосибирск, 1992, 19,0 п.л.).

Саха бастакы учуонай-лингвист, сахалыы маассабай суругу-бичиги төрүттээбит Семен Андреевич Новгородов үлэлэ-

рин диригник үөрэппитэ, кизгэ эйгээ таһаарбыта.

«Первые шаги якутской письменности» (составитель). – М.: «Наука», 1977, 15,8 п.л.; «С.А. Новгородов. Во имя просвещения родного народа» (составитель). – Якутск, 1991, 13,46 п.л.

Саха дьахталларыттан маһнайгы саха фольклорун хожуйбут М.Н. Андросова-Ионова олонголорун, ырыаларын, таабырыннарын бэчээккэ таһаартарбыта.

«Олонхолоор, ырыалар, этнографической ыстатыйалар, матырыйааллар» (Дьоккуускай, 1998).

Тыл үөрэхтээҕэ, филологической наука доктора, профессор, РСФСР наукаларын үтүөлээх дийэтэлэ Евдокия Иннокентьевна Коркина саха норуотун тылын диригник үөрэтэн-чинчийэн, бүттүүн түүр омуртар учуонайдарын биһирэбиллэрин ылбыта. Кини үйэлээх үлэлэрэ саха тылаах баарын тухары ааттана, дириг махталынан ахтылла, үөрөтүллэ туруохтара.

Матырыйаалы бэлэмнээтэ
Анна Захарова.

Спорт. Күүстээх Дэһээккин аатыгар ыытыллыбыт түһүлгэ үгүс мадьыныны түмтэ

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ

Олунньу 8-9 күннэригэр Чурапчыга улахан спорт бырааһынныыга буолан ааста.

Александр Федотов аатынан спорт уорадайа «дьык» курдук дьонунан туолла.

Чурапчыга өтөрүнэн ытылла илик улахан күрэхтэһии түһүлгэтэ тэрилиннэ. Ол курдук, Гавриил Романович Десяткин-Күүстээх Дэһээккин кэриэһигэр аһаҕаһыт мас тардыһытын күрэхтэһиитигэр 500-тэн тахса мадьыны аат ааттаан кэлэн хатыламмат киирсиллэри көрдөрдүлэр. Өрөспүүбүлүкэ бары олохтоохторо «Саха» НКХ уонна «Мамонт» ханаалларга хас биһирдэ киирсиини көрөр кыахтанылар.

Бу улахан түһүлгэҕэ Абый, Аллайыаха, Амма, Анаабыр, Булуҥ, Үөһээ Бүлүү, Бүлүү, Горнай, Дьоккуускай, Кэбээйи, Мэҥэ Хаҥалас, Мииринэй, Ленскэй, Нам, Ньурба, Орто Халыма, Өймөкөөн, Өлүөхүмэ, Өлөөн, Сунтаар, Таатта, Уус Алдан, Уус Майа, Хаҥалас, Эдьигээн, Эбөөн Бытантай уонна Чурапчы улуустарыттан чулууттан чулуу, күүстээхтэн күүстээх ыспарсыммыннаар сүүмэрдэнэн кэлдилэр.

Тэрээһин үөрүүлээх чааһыгар СӨ физическай култуурада уонна спорт министириэ Леонид Спиридонов, Чурапчы

■ Күрэх түгэһэ, таптар түһүлгэ.

улуунун баһылыга Степан Саргыдаев, мас тардыһытыгар Бүтүн Арасыйытатааҕы федерация Бэрэсидьиэнэ Михаил Гуляев, СӨ Маңчаары Баһылай аатынан «Модун» саха төрүт көрүҥнэрин дириэктэрэ, СӨ Ил Түмэн дьоккутаата Геннадий Васильев, СӨ Мас тардыһыы федерациятын Бэрэсидьиэнэ Анатолий Баишев, СӨ Мас тардыһыы федерациятын бастакы вице-бэрэсидьиэнэ Игорь Борисов, күрэхтэһии сүрүн судьуйата Иван Сивцев кыттыны ыттылар.

Мас тардыһыы Леонид Николаевич, «СӨ төрүт оонньууларыгар кылаатын иһин» түөскэ аһаҕаһыт бэлиэтэн Чурапчы улуунун баһылыгы Степан Саргыдаевы наҕараадалаата. Кинини сэргэ СӨ физкультура уонна спорт министириэтибэтин махтал суруктарынан СӨ спордун маастара Николай Быганов, СӨ спордун маастара Григорий Барашков, «Сахаада-спорт» спордун маастара Илья Дьыдаев, СӨ спордун маастара Александр Сивцев туттулар.

Мас тардыһыыга СӨ спордун маастарын иуорматын толорбутун туһунан даһтыбырыаннааны Одьулуунтан төрүттээх Айсен Молюков тутта.

«Чурапчы улуунугар үтүөлэрин иһин» 3-с иһтиэһиннээх бэлиэтэн мас тардыһытыгар СӨ спордун маастардара Николай Барашков уонна Петр Саввин наҕараадаланылар. Оттон спорт бэтэрээнитэр Лука Поповка, улуус баһылыгыттан өйдөбүнүк бэлиэтээх Махтал сурук туттарылына.

Бүтүн Арасыйытатааҕы мас

тардыһыы федерациятын Бэрэсидьиэнэ Махтал суруктарынан Игорь Борисов, Иван Гоголев, Василий Алексеев, Алексей Агапов, Стакислав Иванов ылдылар.

Мас тардыһыы көрүҥүн Аан дойдуга таһаарыыга сүдү кылааттарын иһин Бочуотунай грамоталарынан Павел Саввин, Анатолий Ефремов, Григорий Барашков наҕараадаланылар.

«Сахаада-спорт» маастара аат Мэҥэ Хаҥалас улуунуттан Сергей Ноговицын уонна Үөһээ Бүлүү улуунуттан Василий Санниковка иһтирилиһэ.

Икки күн устата ытыллыбыт сыналдьаһаах күрэхтэһиитэ дьахталлар 7 ыйааһынга, бэтэрээн эр дьон 5 ыйааһынга, эр дьон 9 ыйааһынга арахсан күлүмэх киирсиллэри көрдөрдүлэр. Хамаанданан уопсай түмүккэ кыайыылааһынан Мэҥэ Хаҥалас улууһа тахсан 150 тыһ.солк. наҕараадалаһа. Иккис миэстэни Таатта улуунун хамаандата тахсан 100 тыһ.солк. тутта. Үһүскэ уус алданнар тиксэн 50 тыһ.солк. наҕараадаларыннылар.

Бу ытыллыбыт күрэхтэһии түмүгүнэн, кыайыылаахтар улуустарын сүүмэрдэммит хамаандатыгар киирэн, аны сайын XXII-с «Маңчаары оонньууларыгар» кыттар быраабы ылаахтара.

Истин таптал өйдөһүүгэ, өйөһүүгэ тирэҕирэр

Тиэргэн. Тапталлаахтар күннэринэн 50 сыл бииргэ ололбут улууспут биир ытык мааны ыалын Дьячковскайдары билиһиннэрэбит

Марфа ПЕТРОВА

Бизэс уон сыл бииргэ олоруу - мээһэ төгүрүк дата буолбатах, бу — истин таптал, дилин ытыктабыл дьонун холобура.

Чурапчы нэһилиэгин киэн туттар дьыэ кэргэнэ, Педагогической үлэ бэтэрээннэрэ, Чурапчы улуунун үөрэҕин сайдымтыгар сүткэн кылааттарын киллэрбит Иван Иванович Дьячковскай уонна Александра Захаровна Прибылых олунньу 12 күнүгэр Кыһыл көмүс сыбаайбаларын бэлиэтээтилэр. Ытык мааны ыал күнүбү ийэтэ, эйэһэ эбэтэ Александра Захаровна тапталларын исторياتын, олохтон мусулу уопуттарын уонна муударастарын туһунан сөһөргөттэ.

●●● Александра Захаровна, Иван Ивановичтыын хайдах билсэбиһитий, бу туһунан ааҕааччыларбытыгар сырдата түһүөн дуо?

●●● Кэргэним Иван Иванович Чурапчыттан, мин Уус Алдантан төрүттээхпит. 1971 сыллаахха М.К. Аммосов аатынан Дьоккуускайдаагы судаарыстыбаннай университетка биолого-географической факультет географической хайысхатыгар үөрэнэ киирэн баран билсиппит. Олус сэмэй уонна араас күрэхтэһиллэргэ көхтөөхтүк кыттар Чурапчы спортсмен уолун сэргии көрдөбүм. Оттон киһи мин уһун, хойуу суһуохпун көрөн сөбүлээбит үһү. Иван Иванович — миниттэн бизэс сыл аҕа. Университет иһиннэ аармыйада сулууспалаабыт уонна атын идээ үөрэнэ сылдьыбыт этэ.

Төрдүс кууруска үөрэнэ сылдьан ыал буолбуппун. Ол курдук, 1974 сыллаахха уруубутун Дьоккуускайга бииргэ үөрэнэр доҕотторбут, усту-дьюоннар тэрийбиттэрэ. Ол сыл биһиги кууруспутттан элбэх иҥчат сыбаайбалаабыта. ЗАГС-ка сайабылланнабытын тутта биэрбиппит даҕаны, “Эр-ойох буолуу туоһу суругун” 1975 сыл-

лаахха биирдэ биэрбиттэрэ. Ол иһин докумуонунан быһыл 2025 сылга 50 сылбытын туоллубут. Оччолорго сибидиэтэ-листибэни оннук хойутаан биэрэллэр эбит этэ.

●●● Кэргэнин буолан ололбуккут тухары олох умнуллубат үтүө түгэнигинэн тугу этинэ этэй?

●●● Олох саамай дьоллоох түгэнэ — оҕо төрөөһүнэ буоллаҕа. Үөрэхпитин бүтэрэн, Үөһээ Бүлүүгэ — мин Исидор Барахов аатынан орто оскуолаҕа, Иван физико-математической оскуолаҕа география учууталынан ананан үлэли барбыппыт. Онно бастагы оҕобут — уолбут күн сириг көрөн, ийэ, аҕа буолуу дьолун билбиппит. Кэргэним үлэлиир оскуола-та тутта эдэр ыалга ананан саҕа киирбит дьыэлэртэн икки хостоох дьыһи биэрбитэ, онон үөрүүбүт өссө үрдээбитэ.

●●● Хас биирдин киһи олоҕор араас уустук түгэниэр бааллар, ону хайдах туораабыккытый?

●●● Саамай уустук кэм — чугас дьону сүтэри. Эдьиийбит, балтыбыт, ийэлэрбит олохтон барыылара, тиһэх суолларыгар атаарыы ырахан этэ. Ол да буоллар, олох салгы баран иһиэхтээх. Онон Иван Ивановичтыын этэнгэ өйдөһөн, өйөһөн оҕолорбут туһугар олорон кэллэхпит. Кэргэним холку майгылаах буолан, кыра мэхэйдэр үөскээтэхтэринэ, күүрүктэ сатааччыбыт суох. Биһиги дьыэ кэргэн ситиһи каларигар күүскэ үлэлибит, кыһаллабыт. Бу олоххо барыта судургутук кэлбэт, кыра мэхэйдэри тулуйуохтаахпыт, кыһыахтаахпыт дьон оҕолорбутун такайан иппиппит. Оҕолорбутун кытта кыра эрдэхтэриттэн элбэхтик аһаҕастык кэпсэтэбит. Билигин да күннээҕи кыһалбалары ырытыһабыт, сүбэ-ама буолабыт. Оҕолорбут төһө да туспа ыал буоллаллар, бэйэ-бэйэлэрин кытта көмөлөсүһэллэр. Бэйэ-бэйэҕэ көмөлөһүү дьон

биһиги дьыэ кэргэнгэ төрүктэн баар. Маннаах оҕолорбут махтаналлар.

Улахан уолбут Чурапчыга, орто уол Мириинэйгэ уонна кыыспыт Дьоккуускайга ололорлор. Ол да буоллар, Саҕа дьыл бырааһынньыгын төһө кыалларын бииргэ ыларбытын ордоробут. Быһыл Чурапчыга түмсэн бэлиэтээтибит. Мириинэйгэ ололор уолбут дьыэ кэргэниннэн анан-минэн кэлбиттэрэ. Саҕа дьылы бары бииргэ көрүстэхпитинэ, саҕа сылбыт үчүгэйдик аһарыгар эриэбит.

●●● Үөһээ Бүлүүгэ үлэлээбит, ололбут эбиккит. Хаһан Чурапчыга көһөн кэлбиккитий?

●●● Үөһээ Бүлүү улуунун олус сөбүлээбиппит. Уйбаан Уйбаанайы үлэлиир оскуолаҕа ытыһан баарбатаҕа. Ол иһин Районо эмиз ытыһа суоҕа дии санаан, онно барарга көнүл-лээбиттэрэ. Ону Районолар көнүл биэрэн, Чурапчыга кэлбиппит. Оскуола кэлэктибэ соһуйан эрэ хаалбыт этэ. Мин оҕолонон, Үөһээ Бүлүүгэ үлэли хаалар булааннаах этим, үлэ да көстүбүтэ. Ол эрэри, Уйбаан ийэтэ сүөһүтүн бэйэтэ көрөр буолан, сааһырбыт дьоммутугар көмөлөһөөрү, дьыэ кэргэн балаһыанньатынан 1978 сыллаахха Сыланга көһөн кэлбиппит. Бизэс сыллан Чурапчыга көспүппүт. Интэринээт-оскуолаҕа үлэли киирбиппит. Онтон ыла интэринээт томторугар дьыа туттан, сүөһү ииттэн, ыал сиэринэн олодохпун. Билигин таас дьыэҕэ кыстыбыт. Дьыэ-бит үсүһүн түһэн хаалан, ити-тинтэ суох турар. Ол иһин сайын эрэ ололорчубут. Эһиһи гавс киириэхтээх, онон өрөмүөн үлэтэ ытыһыахтаах.

●●● Бочуоттаах сынны-ланга олорон туһунан сөбүлээн дьарыкта-лаабыт?

●●● Кылынан сэлээпэлэри оноруунан дьарыктанарбыт. Уопсайа 20-30 сэлээпэ онордоум буолуо. Оноруктарбын сакааска буолбакка, бэйэбэр уонна аймактарбар анан оноробун. Киһи бэйэтин или-итин сылааһынан, ис сүрөттэн онорбут балэзэ туохтааҕар да күндү буо-лаҕа. Биһи ураты дьа-рыгым — үйэтитигэ ылсан үлэлээччибин.

Иван Иванович эр киһи быһыытынан дьыэ таһы-гар үлэлиирэ, кыра-кы-ралаан бэйэтигэр сөптөөх ололпостору, туттар тэ-риллэри маһынан уһанан онорор. Киһи оскуолаҕа үөрэнэр кэмигэр көскүл-лээх спортсмен, хайыһа-рынан сөбүлээн дьарык-таммыт. Өрөспүүбүлүкэҕэ

тийэ миэстэлэспит. Ону таһынан чэпчэки атлетиканан сүүрүүнэн, кылынан, ыстан-нан уонна баскетболга, волей-болга дьарыктаммыт. Маастар нуорматын толороору, дьа-рыкка ситин өлөрөн тохтоо-бута. Ол да буоллар, сүүрүү-гэ, хайыһарга түөлбөтүгэр, бэтэрээннэр, оройуон күрэх-тэһиллэригэр көхтөөхтүк кыт-тара. 2019 сыллаахха доруо-буйата мөлтөөн дьарыктаммат, кыралаан салтын сиэн хаама-аччы. Спорду ис сүрөттэн сөбүлүүр буолан, күрэхтэһиллэ-ри тэлэбисэринэн сэһээрэн көрөр. Аҕабыт чөл олову тарба-тааччы, аһы утаҕы испэт.

●●● Бизэс уон сыл бэйэ-бэйэ-бит сыһыаныгар туох уларыһы баарый?

●●● Киһи сааһыран, доруо-буйата мөлтөөн истэҕин аайы, сыһыанга өйдөһүү, өйөһүү баар буолар эбит. Ону сэргэ 50 сыл устата бииргэ ололбут дьон бэйэ-бэйэбитин суохтаһа-быт. Иккиэн өйөһөн, күрэх-тэһиллэри баран көрөөччүбүт, ыһахтарга, киһиэ тыйааты-рыгар сылдьааччыбыт. Били-гин иллэнсийэн билигинни-уруккуну санаан үөрэбит, эдэр кэмнээҕи дьоммутун ахтан-са-наан аһабыт. Эдэр эрдэххэ үлэ, түбүк буолан, оннук кэпсэтэ ололбоккун. Онон сааһырыы биһи бэлиэтинэн кырдыаҕастар чэйдин олорон сөһөргөһиллэрэ буолар.

●●● Уһуннук ыал буолан олоруу кистэлэнэ туохха сытарый?

Бэйэ-бэйэни өйдөһүүгэ уонна эрэнигэ дии санымы-бын. Холобур, кэргэним ханна да бардаһына долгуйбат этим. Холкутук, доһуруостаабакка, ханна баҕарар ытарым. Киһи да оннук сыһыаннаһара. Бэйэ-бэйэбитигэр «Табаарыстаргын кытта көрсүһэн, эдэр сааскын санаан, сэргэхсийэн кэл» диэч-чибит. Бэйэ-бэйэбитигэр төһө баҕарар көнүлү биэрэрбит.

●●● Билигин эһиги ааспыт олоххутун эргийэн көрдөххүтүнэ, туох туолбатах санаа баарый?

●●● Киһи олох ололор сыалын ситтэхпит — дьы-элэнэн-уоттанан, оҕолонон-урууланан, сиэннэнэн, Биһиги улахан сыалы-соругу туруо-румматахпыт. Үлэбит сору-даһын, былаанын ситэн, то-лорон иһэрбит. Оҕолорбутун үөрэхтэһиптин баҕарбыппыт үөрэхтэһипит, дьыаланиэхтээх-тэр дьон туох кыах баарынан көмөлөстөхпүт. Оҕолорбутугар даҕаны “Орто сиэринэн олоруу” дьон сүбэлибит. Оҕо-нитинтэ төрөппүттэн улахан тутулукутаах. Ол иһин оҕолорбу-тун кыра эрдэхтэриттэн дьону ытыктыырга, дьонго ымыыр-

бат буолууга, дьон ситиһи-титтэн үөрэр, кыһалбалаахха көмөлөһөр тына такайарбыт, бэйэбит холобур буола сатыыр-быт. Оскуолаҕа социальнай пе-дагогунан үлэлээбит буолан, нэһилиэннэни, араас кыһалла-лаах малы кытта үлэлээбитим. Дьон кыһалбатын туһаанна-ах тэрилталарга үгсүбэккэ, кэпсээбэккэ, куруутун өйдүү, көмөлөһө сатырым.

●●● Саҕа ыал буолбут эдэр дьонго олоҕу олоруу-га туох сүбэни биэрэ эһигит?

●●● Олох бэйэтэ үөрэтэр, үөрэтэн иһиэ. Оҕолору наһаа эһиэкэлиир, олохторугар орсо-лор сыһа. Биһиги оҕолорбут ыал буолбуттарыгар бэйэлэрэ быһаарынан ололдунар, өй-дөстүннэр дьон хайаларын да кытта ололботохпун. Эдэр ыалга саамай өйдөһүүнү баҕа-рабын. Дьыэ кэргэнгэ кыра сыһа-халты баар буолуон сөп. Ону күүрүккэппэккэ, аһаҕастык кэпсэтэн кыһалҕаны быһаарар ордук. Доҕорун интэринээтин ылыһааха наада. Холобур, эр киһи бултуурун сөбүлүүр буол-лаһына, дьахтар сөбүлээбэт да буоллаһына, таһаһын-сабын көрөн, бөрийөн ытыһахтаах. Кэргэнгит ситиһииттэн үөрүн, баҕа санаатын учуот-таан дьон сүбэлибит. Түгэ-нинэн туһанан, улуус олохто-охторун тапталлаахтар күннэ-ринэн эвэрдэлибит. Таптаан, таптатын, иллээх буолун.

●●● Үйэ аҕара кэм бииргэ ололбуккутун хайдах бэлиэтир санаалаах-хытый?

●●● Дьинэр, бэлиэтир са-наабыт наһаа суоҕа эрэри, билэр дьоммут бары кэрэстэ бырааһынньыктааҕа дьон сү-бэлиллэр. Кырдык да, ыал барыта 50 сыл бииргэ олол-бот, бу — дьол, ситиһи буол-лаҕа. Онон аймактарбытын, алтыспыт дьоммутун кытта бииргэ бэлиэтир наада эбит. Онон устудьуоннаабыт, ыал буолбут куоралпытыгар, эбэтэр дьоллоохтук ололбут Чурапчы-бытыгар бэлиэтээри толкуй-данабыт.

Ити курдук, улууспут биһи ытык ыала Александра Захаров-на уонна Иван Иванович олорон кэлбит олохторо хас биирдин дьыэ кэргэнгэ чаҕылхай хо-лобур буолар. Киһилэр Кыһыл көмүс сыбаайбалары дьоллоох дьыэ кэргэн саҕа түһүмэҕин саҕалааһына буоллун.

Иван Ивановичка уонна Александра Захаровнаҕа кэрэ-балла күннэринэн истин-ник эвэрдэлибит, доруобуйа-ны, дьолу-соругу уонна үтүс үөрүүнү баҕарабыт!

Саха билимин сүрүн сорууктара

Интервью. Гуманитарнай чинчийи уонна Хотугу абыах ахсааннаах норуоттар проблемаларын Института тэриллибитэ 90 сылынан

Алена Павлова

Олунньу 8 күнэ - Арассыыйа билимин күнэ 1935 сыл-ламаны бэс ыйын 7 күнүгэр Арассыыйа барандыска нэ Б.Н. Ельцин абыарыах төрүттэмнэ.

Билин күн 1724 сыллаахха тохсунньу 28 күнүгэр, апытынан олунньу 8 күнүгэр, кыраактаах Петр I дыаһалынан, судаарыстыбаннай былаас үрдүкү уорганынан Петербургдаах билим академиятын төрүттэмнэ күнүгэр олохтоомуту. Бу билин күнү баттаа Гуманитарнай чинчийи уонна Хотугу дойдуга абыах ахсааннаах норуоттар кыһалларын үөрэтэр институт дьирэктэри, история билимин дуоктарына Сардаана Боярцааны кытары көрсөн кэпсэттэбит.

Институт 1935 сыллаахха билимнээх судаарыстыбаннай уопастыбаннай деятель, суруйааччы уонна учуонай Платон Алексеевич Ойуунускай көүлүлэһининэн Тыл уонна култуура аэуучкай-чинчийэр институтун билимнээх тэриллибитэ. Институт тараллыт сыла - саха тылын, литературатын, искусствотун, историятын уонна норуот үөрэ-бүтүннэрин үөрэтти, чинчийи этэ.

●●● Сардаана Ильинична, сэлэртэһиниэтигин билим суолтатын, ай-доһуу туһунан кэпсэттэн саараллаах.

●●● Билим - тэһэлогическай сайдыы уонна норуоттук ураты култууратын уонна историятын харыстыах төрүт дикси өйдүүбүт. Өрөспүүбүлүкэ сүрүн сорууттарын быһаарар, Арктикалы баһылааһынаах сыалаан климат уларыттыгыгар тийэр. Сахабыт сириг учуруйдаара төрүт култуураны, историяны харыстыаһынаа, кэлэр кэчээри ытчаттарбытыгар тирэхтэ улахан өгөдөөхтөр. Оттоон тус бэйэбэр, билим - идэ эрэ буолбат, эсэ улахан, дьирэ өйдөбүлээх.

Ого сааспыттан историяны сэргиирим, билэр-көрөр баһам уонна сана арыыйыларга тардыһым миитин чинчийэр үлэбэ сирдээбитэ.

Уопастыба дьиннээх сайдыыта сэлтөөх ай-санаа, култуура нэһилиэстэбинэ дьирэ өйдөөһүнэ суох табыллыбат дин санымын. Гуманитарнай билим манны сүрүн орулу ооншуур, норуот өйүн-санаатын

үөскэтэр, сайдыы хайысхатын билэрэр. Ол иһин билим институтунт фундаментальнай чинчийилэргэ уонна билим нэһилиэнньэбэ таргатыыга улахан болгомотун уурур.

●●● Бу соторутаарыта Москвага барангынан, Арассыыйа истэрическай уопастыбатын куньаагар тыл эттин. Ол туһунан кэпсээ эрэ.

●●● Мин онно сүрүннээх Арктика туһунан кэпсэтиим. Күнн суолтата билим улахан-нык үрдэтэ. Америка бэрэсидьэнэ Дональд Трамп Гренландияны кылбуур баатын туһунан атыкта, АХШ Веринг байбалын арылларыгар биллэрбит баата үтүс киһини улахан-нык доһутта, соһутта. Ол иһин Арассыыйа Арктикага бэс билимнээх билимнээх, истэриана олохуран төрүттээһин олус суолталаах. Арктиканы чинчийи нээдэ-лааһын туһунан ытылаһыт улахан муһунаа дойдубут тас разведкатын сулууспатын дьирэктэргэ, уопастыба бэрэсидьэтэлэ Сергей Евгеньевич Нарышкин салайан ытта. Бу билин тэрээһин суолталаах, истэрическай күнүгэ туһаан билэрэр. Витус Беринг салайааччылаах бастаах Камчаткага экспедицията саалааммыта 300 сылыгар Бастык Камчатка экспедициятын сүрүн сыла - Азия уонна Америка иккис ардыларыгар муораны нэрдөөһүн этэ. Он эрэ, он экспедиция сылаын ситиспэтэ. Иккис экспедиция 10 сыл кэриэс буолбута уонна дойдубут Арктикага сытар сириг барытын хаппыта. Бу иккис экспедиция Саха сириг кытта иккис ситиспэтэр, оччолорго кини куораллыт бүтүн регион кини этэ. Камчатканы, Чукотканы дыһайара. Онно экспедициялар билимнээх хомуна, таргана баралара. Уонча сыл устата барбыт Иккис Камчатка экспедицията Арассыыйа бүтүн арктическай кытылын чинчийи уонна академическай этэрээтэни хаччылаабыта. 1725 сыллаахха, Билим Академията тэриллибитин кини этэр биир сыл буолан баран саалааммыта. Уонна бу күн, 1724 сыл олунньу 8 күнэ, Арассыыйа билим күнүнэн биллэр-лааһыта.

●●● Эһиги институтукт өрөспүүбүлүкэ улуустары кытта көхтөөхтүк үлэлээр. Бу үлэниин айдаах ытыллары уонна савмай суолталаах бырайыктар тустарынан кэпсээ эрэ. Мэстэтигэр нэһилиэнньэни кытта үлэнир савалгыт тухха сытары?

●●● Билим улуустары кытары үлэһиниэти бииргэ үлэлээһин уонна хардарыта туһалааны бирикэһиттэри-

гэр олохуран дикси баа-рыа, онно сэлтөөх докууонна иһин баттаан үлэһиниэти. Улуустар сирдэригэр-уоттарыгар чинчийиллэри кытары уонна онно олохтоох нэһилиэн-ньэни үлэбэ тардарга доһула-быт. Бу билинээх дикси уонна этэрээтнээх билимнээх ылар-бытыгар нэһилиэр. Сүрүн бырайыктарытыттан биллэр-дэ-тэрэ - Суһаар улуун ытык сирдэригэр картатын-оноруу. Олохтоох дьон, кыраайы үөр-тэччиллэри уонна олохтоох оло-лору кытта бииргэ үлэһиниэти, ытык сирдэр тустарынан араас чакчылары хомулаах, кинилэр истэриаларын уонна суолтала-рын чинчийиэти.

Нам улууһугар археологическай хаһыылары ыт-тыбыт, былыргы са-халар олоро сыл-дыбыт сирдэрин чинчийиэти. Бу-гүннү үлэбит Са-хабыт сириг исто-риятыгар сананы киллэрэр кыахтаах. Чурапчы улууһугар хас да бырайыакта-ры тэһинэн ыта-быт.

Бэстатан туран, Андрей Андреевич Саввин уонна Савин Иванович Боло экспедицияла-рыгар ааспыт үбэ 30-с сылла-рыгар хомуйбут ураты матыры-йаллары чөлүгэр түһэри уонна сылларара киллэри буолар. Иккисинэн, урукку Боо-туруускай улуус(билигини Тээтэ, Чурапчы уонна Амма улуустарын сирдэригэр кабар) истэригэр суруйу. Үсүнүнэн, Андрей Саввин сахалар төрүт култуураларын туһунан үлэ-лэриг санаттан таһаары. Бу бырайыктарыт улуустарга, нэһиликтэргэ баар тумалларга, биһилэтиктэргэ, олохтоолара суох кыаллыбаттар, кинилэр көмөлөрө өгөдөлөр улахан.

●●● Үлэһитигэр архып матырыяалларын кууэсэ туһанааргыт буолуо. Кинилэр туруктара хай-далаах?

●●● Архымы кытта үлэ-лэһин - үлэбит төрүт. Кинилэр биһикхэ истэригэр толору хардары кыахтаахтар. Ол эрэ-ри, архымы кытта үлэһини мараах. Бу докууоннар ту-руктара биллэр туран сылаа мөлүүр, сорохтор улахан-нык алдыамкыттар, архып маты-рыяалларын кытта үлэһини-гэ анал аныгы тэрмилэр уонна савмай сүрүкэ билим уонна кыах наада.

Холобур, билиги архыпка хараллан сытар Илья Виноку-ров - Чабылган су-руктары, үлэлэрин кытта үлэһиниэти. Кини нэһилиэс-тибэтэ олус баай. Билиги номнуо кини матырыяал-ларынан икки ки-нигэни таһааран олоробут. Архып матырыяалла-ра ситэтэ суох буо-луохтары сеп, онон кырдыгы, дьиннээх булар сыалтан араас ньы-маны туһанабыт. Төһө да ыарахат-тардаахын иһин, архып үлэһини үлэ-лээтэххэ эрэ сата-нар.

Архып матырыяалларын сылларара киллэри - билиги оруктарбытыттан биллэр-дэ-тэрэ, бу кэлэр көлүөнэлэргэ харыс-таан хааллары уонна кинилэр матырыяаллары табыгастаах-тык туһалааларыгар аһаар.

●●● Оттоон сылларара кини, сана техно-логияны баһылааһын тийэх барарыт?

●●● Сылларара, аныгы техно-логияны эйгэтиг сайын-нарыгы уонна кыаһын абыга туһулаар. Эпитим курдук, архып матырыяалларын сылларара киллэри, саха тылын тылдьыттарын уонна куорпустарын оноруу, архе-ологическай чинчийиллэ-гэ GIS-технологияны туттуу, 3D-моделирование онорорго аналлаахтар, уопсайынан эт-тэххэ, билим үлэһиттаригэр төһүү кууэ буолар. Бу барыта билигини түргэни, тупса-ран уонна чочуһан үлэһиниэ көмөлөр. Холобур, саха тылын цифровой куорпуда дикси-тэческэй чинчийиллэргэ, ону тэһэ араас сыһарылыгы он-орууга уонна оноруу өйү (искус-ственнай интеллект) туттууга сана кыахтары арыар. Сахабыт тылын картотекага олус баай - 4 мөлүүөн карточкалаахлыт. Ити картотеканы сылларара киллэри - улахан бырайыак, ол эрэ, лексикографическай уонна лингвистическай чин-чийиллэргэ кууэстэх көмөнү онорор кыаһы билэрэр.

●●● Үлэһитигэр тух мара-каттары, кыһалларын көрсөтүүт?

●●● Билиги сүрүн кыһал-лаах үлэһити тийгэбэтэ буолар. Экспедицияларга, командров-каларга барарбытыгар, араас билимнээх аналлаах таргала-ры ылынарбытыгар ыарахат-тары көрсөбүт. Билиги гума-нитарнайдар буолларбыт да, биир-сиргэ турбаһыт, билигин кумааһылаах уонна уруу-тула-лаах гуманитарнай-учуонай көрсөхүт суоба. ХХ үбэ - сана технологиялар уһаһа, билиги билигини кини кытары тэһэ хардылаах нэһилиэһит.

●●● Салгы кыһах үлэһини баһылааһыт?

●●● Билиги баһылааһыт кини өрөспүүбүлүкэ үлэ улуус-тарыгар улахан экспедицияла-ры ытыабыт, иннигэтиг эсэ дэһаны ытыахлыт. Саха си-ригэр олоһор норуоттар исто-рияларын, култуураларын уонна тылларын чинчийи, ону тэһэ кыаһыт уларытаах өрөспүүбүлүкэ тух дьаһы-лаах буолуон савун үлэһити. Билиги монгол-куучча-саха тылдьытын үлэһини бүтэрэргэ, археология уонна этнография эйгэтигэр чинчийиллэри са-пырга, норуоттар икки арды-ларынаах чинчийэр бөлөк-төрү кытта бииргэ үлэһини дьирэктэргэ, чинчэтэргэ ба-лааһыныт. Улахан болгомото хотугу абыах ахсааннаах төрүт норуоттар тылларын үлэһити уонна харыстааһынна ууру-луоба. Улуустары кытта бииргэ үлэһиниэтигэр кэһэтэбит, олох-тоох нэһилиэнньэни чинчи-йэр үлэбэ кытыналар сана-лаахлыт.

●●● Уонна бу соторутаарыта билиги «Саввэчэт» тэ-риллэбит уонна эһиги институтукт бииргэ үлэһини туһунаа Саввэчэткэ иһин бат-тыһааһыт. Кини сы-ла-сорууга тухха сыта-рыт?

●●● Билиги улуустарга эйгэ-тиг үлэһиниэти, ордук тылары харыстааһын туһунан суда-рыстыбаннай савлаах быра-гыраама чэрчитинэн үлэһини-эти. Экспедицияларга баран араас чинчийиллэри ыты-абыт. Сурунааллар, хаһыаттар, интэрнет таһаарылар, соци-альнай ситимнэр көнүө хо-муйбуллууту, онорбуллууту, чин-чийиэтигэр нэһилиэнньэбэ судургу, өйдөөр тылыннан тир-диэтиг баһаарыт. Онно «Са-хавэчэт» өрөспүүбүлүкэ табы-ноох кыһалтара, сурунааллара уонна улуустар арааэксий-лэре билигини кытары көхтөө-хүт, ситимнээх үлэһиниэтигэр дикси бигэ эрэллээх олоробут.

●●● Сардаана Ильинич-на, кэпсээһини иһин махтал!

Бурдук хаачыстыбата тубустаҕына, үүтү ыаһын үрдүүр

Тыа хаһаайыстыбата. “Чурапчы” ТХПК “Убойный корм” тэрилтэни кытары комбикорм атыылаһыытыгар дуогабар түһэристэ

Сэмэн ЖЕНДРИНСКИЙ

Былырын 2024 сыл кулун тутар 27 күнүгэр “Чурапчы” ТХПК саҥа бэрэссэдээтэлинэн тыа хаһаайыстыбатын эйгэтигэр улахан уопуттаах Николай Петров аһаммыта.

Сылы кыйбат кэм иһигэр, улуус баһылыга Степан Саргыдаев өйбүлүнэн уонна “Чурапчы” ТХПК түмсүүлээх кэлэктиип күүстээх үлэтинэн, тэрилтэ балаһыанньата лаппа тубуста, үлэһиттэр хамнастары быйыл тохсунньуттан 25% үрдэтэ.

“Дьон-сэргэ сүргэлэрэ көтөҕүллэн үлэлэригэр кэлэр буоллулар”, - диир Николай Ильич бэлиэтиир. Ааспыт сыл бүтүүтүгэр улуустааҕы Тыа

хаһаайыстыбатын управление-та быйылгы сылга 6 тыһыынчаттан тахса туонна үүтү тутарга кытаанах соругу туруорбута.

Онуоха, сатабыллаах салайааччы уһуну-киэни толкуйдаан, Барнаултан Дмитрий

Константинович Белячиков салайааччылаах “Убойный Корм” тэрилтэ алта киһилээх дэлэгэссийэтин Чурапчы улуутугар ыҥыран, бүтүн үлэни-хамнаһы билиһиннэрэ сылдьар.

●●● “Биһиги бурдукпут, бастатан туран, үүт хаачыстыбата биллэ үрдүүтүгэр туһуланар. Ол курдук, тиһигин быспакка сиэтэр буоллаха, биһир ынахтан, быһа барыллаан, сылга 6 тыһыынчаттан тахса литэртэ үүтү ылааха сөп. Бурдук сүрүннээн дьэһимиз буолар итиннэ

арааһынай ферменнэри, пробиотиктары эбэн, Липецккэй уобалас собуотугар онорон таһаарабыт. Сыл аайы бурдукпут састаабын кэтээн көрүү түмүгүнэн туһарабыт, эбэбит, сорох өтгүн уларытабыт – ити түмүгэр үчүгэй көрдөрүүлэр бааллар. Биһиги собуоппутугар 2020 сылтан саҥа аныгы оборудованиелар туруоруллан, онорон таһаарар бородууксуулаах үрдүк хаачыстыбалаах мэккнэлиир. Саха сири кытары биһиги үһсү сылбытын үлэлэһэбит, биһигини кытары ыкса үлэлэһэр оройуоннар бааллар. Холобур, ааспыт 2024 сыл түмүгүнэн Саха сирэ биһигиттэн 40%-тан элбэх бородууксуулаах саҥа аһааһа, быйыл өссө элбээ диэн эрэнэбит. Ол курдук, бүтүн Чурапчы улуутугар кэлибит. Өссө биэс хас дуогабар атын оройуоннары кытары баттаһаары былааннымыт. Биллэн турар, биһиги комбикорммут удамыр сыаналаах буолбатах, мааркабыт “Убойный корм” дэнэр. Манна аҕалар атын комбикормтан сыанабыт төһө да 10-15% ыарахан буолбутун иһин, үрдүк хаачыстыба-

лааһын бириэмэ көрдөрдө”, - диир атыы-эргиэн отделын салайааччыта Денис Александрович Рауф кэпсээтэ.

“Чурапчы” ТХПК бэрэссэдээтэлэ Николай Петров уонна “Убойный корм” ХЭТ генеральной дириэктэрэ Дмитрий Белячиков икки ардыларыгар хардарыта сөбүлэн түһэрсэн дуогабарга илии баттанна.

Онон Чурапчы улуутугар кулун тутар ый бүтүүтэ биһир вагон ол эбэтэр 67,5 туонна үрдүк хаачыстыбалаах комбикорм кэлэрэ күүтүлэр.

Литература муннуга

Сэргээрэ

ТЫЛБЫТ ТУҔУТАР!

Чабырдах

1 кини:

Сэбиэскэй кэмгэ
Үөбүс тыл баара:
“Алаас патриота”
Ол эрэн алаастан
Саҕаланар ээ, ис дьингэ
Сахалыы кут-сүр, уйулда,
Сахалыы төрүт тыл,
Сахалыы таҥас-сап,
Сахалыы дьинэ тэрилэ,
Сүөһү-ас илгинтэ
Саха тыһыһаах буолуута.
Туох санааттан омуу
Алаастан араарар
Сорукка киригэрэй?
Туох өйтөн саханы
Самнара күлбүттэрэй?
Оччотоогу үөрэхтээх
Бэйэбит дьоммут сахалар.
Бөрүһүбүн, сөһүбүн
Бэйэ омугун намтаты
Бөрүкү көстүүтэ
Бүрүүкэбит сылларын...

2 кини:

Омуктуу тыллаах
Сахалыы сирэйдээх
Үксээбит ээ, билигин.
Тыа кэскилэ кыараабыт,
Уратыбыт уурайар
Куттала суоһаабыт
Курутуйа, харааста
Көрөбүн ээ, күннэтэ.
“Муһуһаабыт, көрсүһүүнү
Сахалыы ыыттылар!”

Хомуруйар, хоһулуур

Холус тыллаахтар
Хойдон иһэллэрэ
Хомотор ээ чахчыта!
Иэнигийэн туран
Ийэ тыл туһугар
Турунааччылар баҕалара
Баттанар ээ быһымыта...
Кыра оҕо төрөөбүт тылын
Билбэккэ улаатара
Сөхтөрөр ээ кырдыга...
Дьэ, аны алааска олорор
Ахсааннаах саха хаалла.
Тыа сиригэр миччаттын
Тымтыктанар көрдүүр
Күн-дьыл үүннэ!

1 кини:

Айылтааҕа абылатар
Аһаҕас айылгылаах
Аһыһыһаас санаалаах,
Сүөһү-ас көрөр
Үлэһит ыччат
Көһүрээбит курдук!
Бурдук ыһар,
Оҕуруот олордор,
Сиргэ үлэһиэр
Сэдэхсийбит курдук!
Кэлиилэр элбээн иһэллэр,
Барбыттар баһаамнаан

эрэллэр.

Дьэ өйдөнөн-төйдөнөн,
Үөрэхтээх өттүбүт
Омуктун ордордо.
Ыһары-ыһан,
Эһэри-эһэн,
Быһары-быһан,
Сарбыһары-сарбыһан
Бүтэрэн баран,
Дьэ кэлэн
Өттүк охсунуу!

2 кини:

Тыа сирэ, куорат сирэ
Араастаһыы суох буолла!
Аныгы үйэ тэтимэ
Абытайдык ааннаата.
Сахалыы куттаах
Тарбахха баттанар.
Ылбат-биэрбэт
Икки тылы
Холбоон сангарар
Тыл быһаҕаһа
Тыбырар тыһынар
Тыһаһаас ыччаттар
Тигинэс барбыттар.
Омуктар тыллара
Булкунан хаалбыт
Бүтүгэс буолбут.
Уу-хаар санааһах,
Өйдөмүт бичиктээх,
Булкаас-иккээс
Кылгаһыт тыллаах
Бассаапка суруктаах,
Ситимгэ сибээстээх,
Сыбыдаһа таҥастаах,
Араас омук менюта
Тумалаах-имэлээх
Аһылык туомнаах
Тэтимнээх олохтоох
Буолунай буолбут.

1 кини:

Айабын, ээ, кытаатын!
Аһаҕасыйа да
Абырыра биалибэт.
Куолу да кыайара
Кыаллабыт курдук
Кэм-кэрдин
Кэлбит дуу?-диэн
Күтүрүөх санаам
Күөрэйэн кэлэр.

Саха тыла аны дьэ

Өрүһүллэрэ дуу,
Өһөрө дуу,
Өрө көрөр уустук!
Үөдөн түтүктүтэн
Өрө тардар
Өрүһүр өтүүнү
Өрө охсон
Өрөөбөккө үөтүн!
Быһыһы кэмгэ
Быһыһыар быаны
Быдан дьыллартан
Бэрийэн ырытан,
Билэргитин биллэрин!
Бэттэх кэлэр
Баара дуу, суоҕа дуу?
Бабат-тата диэммит
Бары ылсан барыаһын!

2 кини:

Омуктут олус издэйэрэ
Омуктооһах буолла!
Оҕолорбут туһугар
Ороһон көрүүбүн!
Сахабыт тыла барахсаны
Сааһылаан-дьаарыстаан,
Сангардан-ингэрдэн,
Сахсаннаһан иһиэһин!
Кыһаммыт аата кыһаммыт,
Үлэлээбит аата үлэлээбит
Омуктут хорук тымырын
Уһатар-кэнгэтэр
Көхтөөх үлэни
Көһүлээн көрүүбүн!
Көрбүтүнэн мэлитэр
Көлөөх көстүү буолуоҕа!
Сүүһүнэн сылларга
Сүппэккэ кэлбит
Сүмэ тылбытын,
Ийэ тылбытын

Иилээн-саҕалаан

Иитиэхтээн иһиэһин!

1 кини:

Чэ-чэ! Мэндээһэн турума,
Мээнэһэн көрүмэ!
Чэ-чэ! Кыаҕа суох курдук
Калэҕэй буолума!
Чэ-чэ! Куттаммыт оҕо курдук
Кулук-калык туттума!
Һуу-дьэ! Урааҥхай удьуора
Уһаа-кэнгэ,
Уолукуһуан тыһын!
Оройуһуан көр!
Һуу-дьэ! Саха хаана
Саллан турума!
Сахалыы тыл
Сүүһүмэ диэн
Сэниэлээх соһустук
Сэһэргэ, сэргээр!

2 кини:

Һуу-дьэ! Туймааран турума!
Түөскүн метет
Тыһыһыһын ыл!
Туһалааһын туту эһэ
Тыбыр-иһиһир!
Тооромос да саа
Туһааннаахха туһаһа!
Һуу-дьэ! Тоҕо эмнэ
Тэбиһиһиһин! Тэбиһиһиһин!
Төрөөбүт тыл туһугар
Туруулаһан үлэһиһ!

Иккиэн дьэ-дьэ!
Ылсыһыһын иһсарыах!
Туруорсары торумнуох!
Дьэ-дьэ, өрөйүөх-чарыһуөх!
Бары бүтүүн турунуох!

Римма Коркина-ХОТУУНА

Бүгүн «Таптал күнүгэр» анаан талзбиисэргэ ырыа, хоһоон арааһын биэрдиһэр да, Куоста Күөлэһэп онтон тугу да иилэ хабаан ылбата.

Биир да билэр ырыаһытын булан истибэккэ, талзбиисэрин арааран кэбистэ. Эмискэ дыа иһэ чуумпура түспүтүгэр, дыбаанна утуктуу-утуктуу, ырыа истэ сатыы ололбут эбэлэрэ эмээхсин соһуйан, «ходьох» гына түстэ. Уонна ынчыктаан-бөтүөхтээн, дыбаантан ороноң, хоһун диэки илээнни турда. Елена Романовна урукку өтпүгэр почта хотуна этэ. Билигин ол үлэтигэр соботох кыһа Оля үлэтиир. Эмээхсин бэйэтин кэмигэр кирибит-тахсыбыт, туруу үлэһит дыктар. Билигин бу кырдыар сааһыгар кыһын көрүүтүгэр ололор. Күтүөтэ даһаны, Елена Романовнаны ийэтин курдук санааң, ытыкты ысаныр.

Болдьоммут бириэмэҥэ бырааһынныкка тиийбиттэрэ дыон өссө да кэлэ илик эбит. Толору астаах остуоллар тардыллан ырааппыттар. Хас остуол үрдүн аайы кыһыл сүрэх быһылаах саарыктар ыйаммыттар. «Таптал дьоро кизэһэ дыоллоох буолун диэбитэ...» - диэн сахалыы ырыа иһиллэр. Сыһа-бааһа биллибэттинэн, ыалдыттар «лыык» курдук сааланы толорон кэбистилэр. «Эдэрдэр иһэллэр!» - диэн биллэрээтэрин кытта, сыбаайа ырыатын холбоотулар. Ытыс тыаһынан добуһуолланан, үөрбүт-көппүт оболор сизгиспитинэн кириэн кэллилэр. «Дьоллоох түгэн дыа, үүннэ! Оболорбутун эбэрдэлээн биэриэбин, ытыктык тыаһын харыстаамаң!» - диэн микрофонка таамада саңата чоргууа ололор. Умуруһа муштубут ыалдыттар үөрбүт харахтара оболортон арааскыбат. «Бүгүн таптал күнэ! Дьоллоох буолун!» - диэн оболор төрөппүттэрин алгыстара эбэрдэлэрэ барыта кинилэргэ ананна. Таамада ынгырыллаах ыалдыттары мааны остуолларга ынгырыбытыгар, бары ыгыта симсэн, оннуларын булан олодулар. «Үөрүүлээх остуолу бу кизэһэ сапайан ытыабын мин, Катрин», - диэн таамада бэйэтин сымсах собустук билиһиннэрдэ. Бириэтин биир ыалдыттар туран тыл этэн, ырыа ыллаан, «кэстэрин төлөөн» истилэр. Таамада дыахтар саңара-ингэрэ үөрэммит. Дьону көрдөөх ооннууларга кыппыннаран күлүрүтүр, араас бириистэри да хамаатык түгэтэң туттаран иһэр. Сыбаайа-балыыр оболорго анаан бэйэтэ эмиз ырыа ыллаан, эбэрдэлээн, сэргэхтик остуолу салыйар киһи буолан биэрдэ. Бастагы остуол бүтүүтэ, Күөлэһэптэргэ тыл биэрдиһэр. «Эдэрдэри эбэрдэли иллитилэр чугас аймахтара Оляга, Константиң Колесовтар! Дьэ эрэ, эбэрдэ ырыаны эмиз биэриэктэрэ диэн эрэнэбит!» - диэн таамада Куосталаагы саала ортотугар ынгыран таһаарда. Куоста тыл этиэхтээх, ылпыхтаах этэ да, хайдах эрэ долгуйбутун бэйэтэ да сахте. Онуоха эбии, таамада дыахтар эмиз

ТАПТАЛ КҮНЭ

соһуйбутуу Куостаны одуулаан, саңатыттан матан турда. Куоста онтон өссө күүскэ мухам бараң, аһыйах тылы сим ыган таһааран, эбэрдэлээбитэ буолла уонна урукку «коруоннайы» тардан кэбистэ: «Сибэкилээх сыһынан, Үөмэр-чүөмэр үктэнэн...» биллыы туран көрдөгүнэ - бу таамада дыахтары хаһан эрэ көрбүт курдук эбит. Кимин сааһаан быһаарбаттар даһаны, хараҥа сөбүлээн, батыһа көрөн турда. Уһун хара суһуоба, хойуу кыламанна, уоттаах хараҥа кими санатарый диэн санаа бэрт түргэнник төбөтүгэр элэңни турда. Ырыатын сордоон-муннаан, ыллаан бүтүтүгүн кэннэ, таамада «чүгэй ырыаһыкка» диэн бириис туттарда. Онно, чугаһа-абытыгар көрбүтэ, хангас издэһигэр көстөр-көстүбэт мэңнээх эбит! Соһуччута бэрдиттэн, сүрэгэ сүр күүскэ тэбэн, бириһин ылаат, ыһыктан кэбистэ. Таас иһит сиргэ кэлэн түһэн, сүүс аңы бытарыан, ыһыллан хаалла. Бары «дьолло» диэн тула күйгүрээ түстүлэр. Арай Куоста эрэ дөйбүт киһи курдук таамадаттан хараҥа арааскыбат. Олята сизгиттэн илгилээн, сизгэн дэлгэриттэн, остуолугар илдээ барда. Куоста «Мин таһырдыа сөрүүкү таһыстым, сотору кириэм», - диэт, таһырдыаны былдыаста.

Бэйи, эрэ, хайдах-хайдэһий? Кини Катята кэлэн таамадалыы сылдар эбит дии! Куоста хараҥа дьоллоох эдэр сааһа барыта элэңнээн ааста.

Хаһан эрэ, эдэр сылдьан, хангас издэһигэр мэңнээх, хойуу уһун суһуоктаах кыһы кытта билсэ сылдьыбыта. Кини үөрэгин бүтэрэн, бу дэриэбинэҥэ бэрт кылгас кэмгэ бэтириэринэн үлэлээбитэ. Ол кэмгэ Куоста саңа аармыйаттан кэлэн, солхуоска суоппарынан үлэли кирибит кэмэ этэ. Катяны хайдах билистэ этэй? Солхуос киһигэр «бэтириэһэр тиийбэт» диэн хас мунньах аайы Бүтүр оҕонньор айдааран таһара. Баҕар ол да иһин буолуо, сотору кэмнэн, саңа үөрөҕи бүтэрбит эдэркээн кыыс тиийэн кэлбитэ. Биир үтүө күн Куоста солхуос хонтуоратын иннигэр, буору өрүкүлүтүнэн, хорус гына туормастаан, массынаатын тохтоппута. Быыл быһыттан, сөтөллүбүтүнэн, биир чымыдааннаах кыыс таһсан кэлбитэ. «Эн суоппар Костяһын дуо? Мин Катяһын. Эһиги дэриэбинэбитигэр ананан үлэли иллим. Эйигин кэтэһэн турабын» Кинилэр бастагы көрсүһүүлэрэ итинтэн саҕаламмыта. Катяны бөһүөлөккэ Ааныска эмээхсинтэ дыукаах ололдор гына быһаарбыттар. Кэли кыһы дэриэбинэ уолаттарыттан бастааһын кини билсиптэ. Ол улахан суопталаах этэ. Ону таһынан, сотору-сотору Катяны сүөһү моһуосурдаһына, хотоннорунан кэригэн, кини таһар буолбута. Ынах ыарыйдаһына, ордук Куоста үөрэрэ. Катяны көрсөргө - ол бэлэм

сылтах этэ. Оннук сылдьан кыһы сөбүлээн, кизэһэ аайы көрсөр идэлэммитэ. Катя даһаны биир үксүн тэһийбэккэ, Куосталыы» массынааҥа ололорон, алаастарынан күлэйдээн кэлэрин сирбэт этэ. Очкоттон элбэх көпсөөннээх, сэргэх кыыс. Сыл курдук бииргэ сылдьыбыттарын кэннэ, биирдэ солхуос сүөһүлэрэ туохтан эрэ моһуосурган, истэрэ ыалдыбыта. Онно суһал көмөсө наадыһа, Катяны ынгыртарыттар. Ыраах үрэх баһыгар баар суола-иһэ мөлтөх, «Саһарҕа» диэн хотонго барар буоллулар. Массынаатын ситэ онгостубакка да сылдьан, суһала бэрдиттэн, «Саһарҕа» пизрмэҥэ айаннаабыттар. Сааскы күн сылааһыгар бигэнэн, Куоста сылайыта таһаан, утуктаан барыта. Суоптан туораан хаалаары гыммытыгар ыксаан, аара тохтоон сыннааммыттар. Айылҕа барахсан уһуктан, тула сибэкиһинэн симэнэн турар кэмэ. Саңа тыллыбыт мутукча сыта дыргыйан, күөрэгэй чыычаах ырыатынан алаас туолан, үчүгэй да этэ. Онно Катятын өйдөөн көрбүтэ - издэһигэр кыра мэңнээҥэ. Ол мэң кини кэрэ сэбэригэн өссө эбии кизгэтэр курдуга. «Дьоллоох дыонго бириэмэ көрүлүбэт» дииллэрэ кырдык эбит. Хайы үйэ күн арҕаа сыбарыйан, түһэн эрэрэ. Массынааларын собуоттаан эмиз иннилэрин диэки айаны турбуттара. Ойуур иһин суола өссө да бадааранынан көрөн сытара. Халыг сискэ тиийэн, эргийэр, тумнар суола-иһэ суох сиргэ уазиктара бадааранга түһэн, муһуттан «ыйанан» хаалла. Хайа да өттүгэр эрийтаран туһата суох буолла. Халлаан арыый сырдыгын туһанан, көлүөһэ анныгар мас, мутук хомуйан аҕалан астылар. Күрдьэхтэрин угун тосту охсон кэбиһэн, балаһанньалара өссө мөлтөөтө. Сүгэ да, быа да ыксаһа ылбатахтар. Массынааларын араастаан «орулаган, сарылаган» көрдүлэр да, өссө эбии тимирэн иһэр курдук буолла. Иккиэн таңастарын бадааранга ыстаран, сирэй-харах хаалан,

марайданньалар. Бэйэ-бэйэлэрин көрсө-көрсө, күл да күл буолаллар. Күн арҕаа диэки түһэн, ойуур кэтэҕэр саһан хаалла.

«Ээ, манна хонор дыон буоллубут. Уот оттон, чэйдизхпит. Куттаммат инигин, Бааба-Дьаагаттан?» - дии-дии Куоста күлэр. Уот оттон, чэй өрүнүлэр. Кыра өйүлээхтэрин таһааран аһаабыта буоллулар. Сааскы сик түһэн, салгын тымчийан кириэн барда.

Тула чуумпуран, тыа иһэ харангаран, киһи этэ тардыах курдук. Катя, бадааран буолбут таһаһын устан, уоттан чугас талахха ыйаталаата. Ону көрөн, Куоста эмиз ыстаанын талахха куурда уурда. Кутаа аттыгар ололорон, ону-маны көпсөтөн, түүн буолбутун билбэккэ да хааллылар. Уокка эбии мас быраҕан биэрэ-биэрэ ололдулар. Онтон эмискэ, чугас туртас хаһытаан, Катя «сүрэгин хайытта». Кыыс кутталыттан Куостаны кууһа түстэ.

«Ити тугуй? Эһэ дуо?» - диэн, дыһынээхтик куттанан уолга сыстан, өр иһилин турда.

Куоста кыыс баттаһын сытыттан туймааран, сүрэгэ-өрүтэ тэбизлээтэ. Хам кууһан ылан кыһы убураа да убураа буолла. Катя да уолу төттөрү аспаһка, бэйэтинэн сыстан, уолга көңүл биэрдэ. Эдэр дыон тапталын бастагы түнүгэр от-мас, кутаа уот барыта туоһу буоллулар. Сарсыарда уһуктубуттара, күн үөһэ көтөн ырааппыт. Чыычаах ырыата ойуур иһин толорбут. Ып-ыраас салгын мүүттээх сыта өссө күүскэ дыргыйбыт. Бу сиргэ кинилэр саҕа дьоллоох ким да суоһун кэриэтэ дьоллоохтор. Тула барыта таптал эрэ тыһа биллэр. Күн ортото ханна эрэ тыраахтар тыаһа иһилиннэ. Сотору буолаат, тыраахтардаах дыон тиийэн кэлэн, массынааларын бадаарантан хостоон биэрдиһэр. Иннэ гынан кизэһэ хойутуу да буоллар, пизрмэлэригэр тиийдилэр.

Борооску көрөөччү Настаа уонна сүөһүтэ истэринэн моһуосурган сыттарыбыттарэ нэдиэлэ буолбут. Икки борооскута үрүңүнэн көрөн баран сыталлар, төбөлөрүн өндөппөт да буолбуттар. Тугу сиз сүтүрбүтэрин ким да билбэт. Сарсыарда, өлүү түбэлтэлээх, ити икки борооскуларэ инжизн өлбүтэрэ. «Туохтан өлбүттэрин быһаарыахпыт», - диэн биригэдири Бааска өлүктэри булууска түһэрэн кэбистэ. Ити кэнниттэн Катяны «солхуоска улахан хоромньуну онордо» диэн үлэтигэн устубуттара. «Катя дойдутугар, хоту барбыт үһү» диэни Куоста истэн эрэ хаалбыта. Таптыыр кыһын сүтэрбит аһытыгар аһы сылдьан күһүөрү Оляны көргөн ылан ыл буолбута.

Бу дьолбун! Катя, кырдык дуо? Өссө эт эрэ! - диэн хатылыы-хатылыы тыһынын ылан үөрбүт харахтара чаҕыһаан, Катятын хам кууһан ылан сыллыыр, убуруур.

«Костя, уоскуй! Мин Эйигин эрэ таптыбын. Эн биһикки оҕобут билигин куоракка устудьуоннуу сылдьар. Сарсын мин онно төннөбүн. Көр, бу хаартыскатын. Бу турар. Уһуобунан эмиз эн курдук уһун,

дүүһүнүнэн эмиз эн курдук кыраһыабай. Куоста суотабай төлөпүөһү баар хаартыскалары хараһын уутун сотто-сотто кичэйэн көрдө. Кырдык, Куоста эдэрин курдук эбит. Ол кэннэ уоскуйбакка өр да өр куустуһан турдулар. Сыбаайбалаахтар быраһынньыктара бүтэн халлаанга салют ытан, тула тыас-уус буола түстүлэр. Сыгы уоттар өрө уһууран көтөн тахсаат, умуллан иһэллэр.

«Катя, мин сарсын Эйигин кытта куораттаһыам. Оҕобун, уолбун кытта көрсүөхпүн баҕарабын. Көңүллүүр буоллахпына, Катя сөбүлэһин биллэрэн, үөрэн мичик гына уонна сарсын көрсүөх буолан араастылар.

Куоста дыэтигэр диэри хайдах тиийбитин билбэккэ да хаалла. Үөрүүтүттан туттара-хаптара түргэтээбиккэ дылы буолбут. Онуоха эбии долгуйууттан сүрэгин тыаһа тэбизлээн, иһиллэргэ дылы. «Оляҕа туох диэн этэбин», - диэн толкуйга түһэн, өрүтэ тыһаар. Оля сыбаайбаттан хайыһы-үйэ бүтэн кэлэн, хоһугар оронун онгоро сылдьар эбит.

«Оля, мин сарсын куораттыыр буоллум. Ыйытыма, туохха барарбын.

«Билэбин, барытын билэбин...» - диэт сыттыгар умса түһэн ытан кириэн барда.

«Барытыгар мин буруйдаахпын, мин, мин! Мин эн олоххун, тапталгын алдыаппыт! Эйигин бэйэм эрэ таптаары барытын соруйан онорбутум. Эн иннигэр улахан буруйдаахпын, бырастыгы гың, баһаалыста... Ийэм почтаҕа үлэтиир кэмигэр кинизэ көмөлөһө тиийэриң. Уонна эн суруктаргын ханна да ыппакка, эйиэхэ кэлбит суруктары тиксэрбэккэ барытын ааһар эһим... Катя бүгүн сыбаайбаҕа кэлбитин истибэтэҥим... Таамада буолбут эбит дии. Эһиги суруктаргыт барыта михэ бааллар. Ыскаап түгэбиттэн салапаанга сууламмыт суруктары булан, аҕалан биэрдэ.

«Катя Эйигин чэхчэ таптыыр. «Уолланым» диэн суруйбут этэ, аахпытым уонна ону эйиэхэ эпэтэҥим... Костя, эн уоллааххын, дьоллоох киһигин.

Ол түүн Олялаах Куоста утуйбатылар. Куоста суруктары биир-биир арыһан, сыһыан ааҕа ололдо. Хараһын уутун сизэбинэн сотто-сотто, арыт сыдаан кэлэр, арыт суругун сыппан ылар.

«Оля, туох иһин мин олоххун алдыаһын? Тоҕо, туох буруйбар?

«Костя, миигин бырастыгы гың... Эйигин олус күүскэ таптыбын. Ол гынан баран кинизэ, уолгар барар буоллахпына, туппаппын. Бар... Дьоллоох эрэ буолаар...»

Сарсыарда халлаан сырдыгыта Куоста малын-салын хомунан, Катятын таксига ололорон куораттаабыта. Суоппар суолу быһа таптал туһунан ырыаны холбоото.

«Таптал дьоро кизэһэ Дьоллоох буолун диэбитэ...» ырыа кинилэргэ эрэ анаммыт курдуга. Дьоллоох олох уһун суола иннилэригэр тыргыллан испитэ...

